

УДК 94 (477): 339.5

Олександр Пилипенко

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

В статтє анализирується группа источников по истории развития внешнеэкономических связей украинских земель в период Российской империи в ХІХ – начале ХХ ст.

Після здобуття Україною довгоочікуваної Незалежності у 1991 р. постало питання про необхідність відновлення зовнішньоекономічних відносин, які Україна мала до періоду сталінсько-більшовицького тоталітаризму. В цьому плані надзвичайно може прислужитися вивчення українського досвіду попередніх поколінь українців. Досліджувані в даній науковій статті історичні джерела стосуються зовнішньоекономічної діяльності Київської, Подільської, Волинської, Харківської, Чернігівської, Полтавської, Херсонської, Таврійської, Херсонської губерній імперії. В даному ж дослідженні зроблено спробу проаналізувати основні друковані джерела для майбутніх дослідників-істориків, оскільки об'єктивне висвітлення економічної історії українських земель неможливе без ретельного вивчення наявних джерел.

Досліджувати історію українського економічного розвитку взагалі складно через брак статистики, а зовнішню торгівлю – особливо. Причина – як загальна, так і властива саме Україні. З історії торгівлі українських земель з іншими регіонами імперії та із закордоном в період до Першої світової війни офіційних даних дуже мало. Тому зовнішню торгівлю українських земель дослідники вивчали за даними вивозу, обсягами торгівельних перевезень залізницею та вантажно-розвантажувальних робіт в українських портах на Чорному та Азовському морях. Але по західноукраїнських землях немає навіть таких даних, оскільки залізничні архіви цього регіону було спалено під час Першої світової війни.

Навіть у країнах з розвинутою статистичною базою дані стосовно міжрегіональної торгівлі та торгівлі окремих регіонів з іншими країнами не такі доступні й надійні, як статистика міжнародної торгівлі. Дані щодо зовнішньої торгівлі українських земель дуже відрізняються за доступністю. Наприклад, на початку ХХ ст. в Україні було досить багато фахівців, котрі висловлювались щодо історичного досвіду, набутого у сфері зовнішньої торгівлі, а в період сталінізму всі дослідження з даної проблематики було зосереджео виключно в Москві. Немає (та й навряд чи були) офіційних документів про міжрегіональну та міжнародну торгівлю українських земель в умовах Російської імперії.

З відлигою кінця 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. і для Києва з’явилася певна можливість в умовах тоталітарного Радянського Союзу у вирішенні питань дослідження зовнішньої торгівлі України. За цей період з’явилися деякі нові дані. Однак у 70-х рр. перед дослідниками знову опустили завісу шляхом різноманітних заборон.

Не позбавлені дореволюційні видання і певного суб’єктивізму. Деяким дослідникам здавалося правомірним порівняння кількісних даних лише за два періоди: один – напередодні Першої світової війни, другий належить до кінця ХІХ ст. Дані за дореволюційний період стосуються лише Наддніпрянської України, яка знаходилася під царською владою. Останні дослідження радянського періоду ми маємо лише за початок 90-х рр. ХХ ст. Але досвід свідчить про те, що за наступні 10–15 років в українській історичній літературі не сталося якихось суттєвих змін, які б змінили цю ситуацію на краще.

Джерельна база в даному випадку складається з опублікованих (законодавчі акти, збірники документів, статистичні матеріали, публіцистика, мемуари, спогади, періодична преса, адрес-календарі) і архівних матеріалів. З огляду на те, що тема належить до кола малодосліджених проблем вітчизняної історії, автор прагнув до вивчення та використання максимальної кількості опублікованих статистичних даних.

Загалом джерела з історії зовнішньоекономічної діяльності слід поділити за видовою ознакою на кілька груп:

– законодавчі (нормативні) акти, які стосуються історії України

і опубліковані у Повному зібранні законів Російської імперії (2 та 3 збірки), та окремими томами¹;

– *діловодна документація центральних урядових установ*: схвалені царем висновки Державної Ради та положення Комітету Міністрів, циркуляри Міністерства фінансів, циркуляри Міністерства торгівлі та промисловості, розпорядження Департаменту митних зборів тощо². Ця група документів має високий ступінь достовірності інформації і характеризує загальні тенденції зовнішньоекономічної політики царського уряду в країні;

– *діловодна документація місцевих урядових установ та їх представників*: циркулярні накази і розпорядження начальника Одеського митного округу, циркуляри Херсонського губернатора, розпорядження начальників морських портів Херсона, Миколаєва та Одеси тощо³. Цей комплекс документів найкращим чином характеризує усі напрямки втілення в життя політики уряду у зовнішньоекономічній сфері;

– *звітна документація*: звіти, матеріали і доповідні записки губернаторів, портових митниць, постів, застав та їх відділень, комітетів біржової торгівлі, начальників морських портів⁴. Названа група документів представляє офіційні матеріали, які майже кожного року направлялись до Петербурга і містили відомості про стан справ у кожній із ланок, яка бере участь у зовнішньоекономічній діяльності країни та регіону;

– *документи органів місцевого і станового самоврядування*: протоколи засідань, матеріали з розгляду справ, постанови, звіти і листування з різних питань, а також документи Особливого у міських справах присутствія. Органи місцевого самоврядування вирішували питання щодо покращення обладнання портових споруд, напрямки залізничного будівництва та будівництва зернохосвищ, відстоювали права та інтереси місцевої торговельної еліти перед центральним урядом тощо⁵;

– *матеріали загальноросійської, губернської і місцевої статистики*: статистичні відомості, зібрані місцевими статистичними комітетами, статистична звітність портових митниць та митного округу, статистика зовнішньоекономічної діяльності портів тощо. Статистичні матеріали та огляди, що містять такі дані, у даному дослідженні є найголовнішим видом

джерела. Сюди можна віднести статистико-економічні огляди Херсонської губернії, звіти про роботу Миколаївського, Одеського та Херсонського торгових портів, звіти Одеського товариства торгівлі та мануфактур, огляди хлібної торгівлі, звіти про діяльність біржових комітетів Миколаєва та Херсона тощо⁶. Окрім загального аналізу, вони дають багатий статистичний матеріал про об'єми зовнішньої торгівлі портів Причорномор'я, видові характеристики товарів за вивозом та привозом, національний характер морського торговельного флоту, розподіл вантажів за місцем призначення тощо. Обробка даних матеріалів дозволила автору включити в роботу статистичні таблиці, які дали можливість реконструювати динаміку, об'єм, товарообіг та деякі інші параметри торгівлі через порти Чорного і Азовського морів;

– *періодика*: публікації з періодичних видань того часу, а саме газети «Николаевская газета», «Николаевский курьер», «Николаевские отголоски», «Южанин» (Миколаїв), «Юг» (Херсон), «Одесский листок», журнали “Вестник сахарной промышленности”;

– *матеріали довідкового характеру, адрес-календарі*: до цієї групи джерел відносяться довідники, путівники, адрес-календарі, в яких є інформація про торгові підприємства та українські порти, і які стосуються періоду, що досліджується⁸.

Опрацювавши значну кількість історичних джерел з історії зовнішньоекономічних зв'язків можемо особливо відзначити категорію статистичних і довідкових матеріалів. Сюди можна віднести, в першу чергу, статистичні збірники⁹. Переважно статистичні збірники містять інформацію про загальний вивіз продукції з Російської імперії. Але допитливий дослідник може знайти інформацію, яка стосується окремих українських губерній або портів.

Окрему групу джерел складають доповіді провідних українських спеціалістів на різноманітних нарадах та форумах¹⁰. Великий масив документів дозволяє відтворити картину правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності українських земель у складі Російської імперії¹¹. Вони свідчать, що торгова політика російського царату була спрямована на захист, в першу чергу, інтересів російських губерній імперії. Це дуже чітко видно у випадку регулювання експорту руди, цукру, продуктів

харчування. Царський уряд дуже часто просто забороняв їх експорт з метою забезпечення власної промисловості відносно дешевою сировиною.

Дослідження вивозу продукції через українські порти показують, що провідна роль у цій торгівлі належала Одесі. Збереглася значна кількість джерел, які дозволяють дослідити роль Одеси у зовнішній торгівлі Російської імперії¹². За висновками більшості вчених це славетне українське місто входило до п'яти найбільш важливих портів імперії. Також є дані про значення у зовнішній торгівлі Росії інших українських міст¹³. Значна література присвячена участі України у міжнародному обміні робочою силою¹⁴. Задля справедливості слід зауважити, що саме ця проблема-переселення українців та працевлаштування за кордоном найкраще досліджена у сучасній вітчизняній історіографії і введено до історичного обігу значну кількість нових джерел. Трудова еміграція українців розглянута докладно в працях А. Шлепакова, В. Трошинського, С. Качараби та інших дослідників. Їх праці містять найцінніші матеріали та документи як вітчизняного, так і закордонного походження.

На теперішній час є достатній масив документів, які дозволяють дослідити трудову імміграцію іноземних громадян до українських земель у XIX – на початку XX ст¹⁵. Одним з перших почав досліджувати цю проблему іноземної трудової міграції в умовах державної незалежності України професор В. Сергійчук. Зокрема він дослідив причини і передумови появи німецьких колоній у південних українських землях. В своїх чисельних працях він подає цитати з дореволюційних праць і піддає критиці шовіністичну політику російського царизму щодо іноземних поселенців в Наддніпрянській Україні. Ці матеріали є цінним джерелом при дослідженні основних видів занять та інших аспектів трудової імміграції іноземців до благодатних українських земель.

Велику допомогу у дослідженні зовнішньоекономічних зв'язків надають документи, які стосуються міжнародних угод Росії наприкінці XIX – на початку XX ст¹⁶. Це тим більше важливо з огляду на те, що вони найбільше впливали на розвиток зовнішньої торгівлі українських земель. Особливо це яскраво проявлялось напередодні та в роки Першої світової війни, коли більшість

торгових міжнародних угод було переглянуто імперським урядом, на жаль, не на користь українців.

Як і в більшості досліджень, велику роль відіграють спогади сучасників тієї епохи¹⁷. Вони допомагають зрозуміти цінності, які турбували сучасників тогочасних подій в українських землях. Документи свідчать про те, що царизм змушений був рахуватись із вирішальною роллю українських земель у зовнішній торгівлі імперії. У 1912 р. російський цар змушений був погодитись на створення Південно-Західного відділення Російської експортної палати у Києві, яке було наділено певними пільгами та правами, зокрема правом визначати країни, з якими українським підприємцям слід вести торгівлю, та асортимент товарів.

Філії Південно-Західного відділення були в Києві, Харкові, Одесі, Кременчуці та інших українських містах. Фактично на кілька років до війни українські землі отримали право визначати основні напрямки зовнішньоекономічної діяльності. Хоча структура зовнішньої торгівлі залишалася незмінною - переважав експорт сільськогосподарської продукції та сировини. Але активна зовнішньоекономічна діяльність українських губерній тривала недовго. Війна, а згодом більшовицький терор не дали змогу українцям закріпити набуті позиції на зовнішніх ринках. Зараз історія надає новий унікальний шанс Україні здійснити це завдання. Але цілком зрозуміло, що відновлювати втрачені старі міжнародні зв'язки і, особливо економічні, буде дуже непросто, що й показує сьогоднішня.

Фактичне обмеження російського та втрата інших колишніх соціалістичних ринків потребує значного часу і наполегливої праці для відновлення зв'язку з ними, а також врахування і ефективного використання набутого історичного досвіду.

Окремо слід зазначити праці видатного українського економіста О. Попова, який все життя досліджував зовнішньоекономічну діяльність українських земель в період імперіалізму¹⁸. Його праці містять надзвичайно цінний фактичний матеріал. Недоліком є те, що автор в своїх розрахунках бере цифрові дані ряду територій, які він відносить до України. Зокрема О. Попов відносить до беззаперечно українських земель значну частину Курської, Воронізької губерній, Кубань та територію Війська Донського. Цей факт робить неможливим використання цифрових даних

О. Попова у працях сучасних дослідників і примушує ставитися до його висновків із пересторогою. Але незаперечним є факт, що саме О. Попов вперше здійснив спробу виділити із загальноімперського вивозу хліба кількість зерна суто українського походження.

Зберіглись матеріали, які дозволяють відтворити картину участі українських вчених у міжнародному обміні науковими здобутками та знаннями¹⁹. Вони доводять, що українські вчені на зламі століть були знані в країнах Європи та інших частинах світу. Про це переконливо свідчать документи М. Володимирського-Буданова, В. Левківського, М. Новаковського, М. Туган-Барановського, В. Цитовича, Багалія та інших знаних українських вчених. Певний внесок зробили в обробку документів, архівних джерел та дослідження даної тематики представники української діаспори. Частина канадських та американських дослідників українського походження друкували свої праці з економічної історії України англійською мовою. Ці праці, на жаль, досі в більшості своїй недоступні українським вченим. Серед україномовних праць зарубіжних українців назовемо Карла Коберського (Чехія), Святослава Чеховського (Канада)²⁰.

З іноземних джерел та літератури із зазначеного періоду, на жаль, в Україні незначна кількість матеріалів. Автору вдалося нагода працювати в науковій бібліотеці Інституту балканських досліджень (м. Салоніки, Греція), яка є найкращим бібліотечним закладом на Балканському півострові²¹. В цій бібліотеці містяться друковані праці з багатьох країн світу, де є дані про економічні зв'язки з Росією та Україною Австрії, Сербії, Болгарії, Македонії, Греції, Чорногорії, Словенії та інших країн. Особливо відзначимо книгу вченого з Кембріджського університету Пола Херлігі „Одеса. Історія 1794–1914”.

В цій англійській праці автор, використавши величезний матеріал з різних країн, показує роль Одеського торгового порту у порівнянні з іншими великими портами світу. Подає автор інформацію щодо ролі іноземців у розвитку зовнішньої торгівлі. Це дослідження цікаве для нас надзвичайно багатим статистичним матеріалом. Протягом 70–80 рр. вийшло кілька праць болгарських дослідників, присвячених торгівлі Болгарії, Туреччини, Єгипту з Росією і Україною. Серед них зазначимо праці Любена Бєрова, Івана Златарова, Івана Маланова, Жеко Дімова, сербського дослідника

Славко Гавриловича. Серед інших авторів заслуговують на увагу праці Євгена Панлеску, Мілану Тодорович. Всі ці праці містять чимало кількості наукових джерел з економічної історії України.

Стислий огляд основних джерел з історії розвитку зовнішньоекономічних зв'язків українських земель у XIX – на початку XX ст., який ми здійснили в даній статті, засвідчує, що більшість джерел було опубліковано у XIX–XX ст. російською мовою. Дуже мало було видано україномовних досліджень, статистичних і документальних збірок. Прийшов час переглянути цю сторінку зовнішніх зв'язків попередніх поколінь українців і видати окремі збірки документів українською мовою, для того, щоб вони було доступні широкому читацькому загалу. Нагальним завданням також є з'ясування реального стану зовнішньоекономічних зв'язків українських земель в умовах Російської імперії.

1. Свод законов Российской империи. – СПб., 1890. – Т. 14; Там же. – СПб., 1892. – Т. 16; Свод законов Российской империи, повелением Государя императора Николая Первого составленный: В 9 т. – СПб., 1892. – Т. 6; Уставы таможенные. Гл. II, п.11. // Свод законов Российской империи. – СПб., 1893. – Т. 12. – Ч. II; *Анисимов А.* Устав о пошлинах (Свод законов с разъяснениями Сената. Т.V, 1895 г.). – СПб., 1900; Важнейшие узаконения последнего времени в общедоступном изложении с текстом законов и предметным указателем / Сост. А. Л. – СПб., 1904; Ведомости нормальных цен на землю и строения. – Одесса, 1902; Свод законов Российской империи. – СПб., 1906. – Т.VI.; Сборник узаконений и циркуляров по таможенному делу за 1910 г. – СПб., 1911.
2. *Тур Н.О.* О товарных складах с правом выдачи документов для продажи и заклада товаров с приложением Нового Положения иностранных законов. – СПб., 1888; *Федоров А.Ф.* Торговое право. – Одесса, 1911; *Носенко Д.А.* Вексельные уставы 1902 и 1893 гг. С разъяснениями. – СПб., 1910; Справочная книга по торгово-промышленной части для российских консулов. – СПб., 1912; *Чельшов М.* Законодательное предположение о мерах к упорядочению нашей вывозной хлебной торговли. – СПб., 1911–1912; Собрание ныне действующих торговых трактатов России с иностранными государствами. – СПб., 1877; Правительственные распоряжения. – СПб., 1896; Устав службы на судах добровольного флота. – СПб., 1898; Промышленность и торговля в Законодательных учреждениях 1907–1912 гг. – СПб., 1912; Справочная книга по торгово-промышленной части для императорских российских консулов. – СПб., 1912; Положение о Российской экспортной палате. – СПб., 1914 та ін.
3. Статистический сборник Министерства путей сообщения. Внутреннее судоходство в 1907–1909 гг. – СПб., 1914.
4. Отчет губернатора Волынской губернии. – Житомир, 1912; Отчет начальника

- Николаевского торгового порта за 1907–1913 гг. – Николаев, 1914; Отчет о деятельности Николаевского Биржевого Комитета за 1902–1913 гг. – Николаев, 1914; Отчет о деятельности биржевого комитета при Херсонской бирже за 1906–1914 гг. – Херсон, 1915. та ін.
5. Записка по поводу хранения и очистки хлеба. – Екатеринослав, 1912; Отчет о деятельности Совета съездов мукомолов по 1 янв. 1910 г. – СПб., 1910; Русское экспортное товарищество. Отчет за первый операционный период с 14 мая 1909 г. по 1 янв. 1910 г. – М., 1910 та ін.
6. Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1913 год. – Херсон, 1915; Статистические сведения о Николаевском хлебном экспорте в 1910–1913. – Николаев; Статистические сведения по экспорту зерна, 1907–1908 гг. // Николаевский биржевой контроль. – Николаев, 1908;
7. Официальный каталог фабрично-заводской художественно-промышленной и сельскохозяйственной выставки в Одессе. – Одесса, 1910; *Москвич Г.* Иллюстрированный практический путеводитель по Одессе. – Одесса, 1904; Прошлое и настоящее Одессы. Изд. Одесской городской аудитории народных чтений ко дню столетнего юбилея г. Одессы. 1794–1894. Иллюстрированный путеводитель. – Одесса, 1900; Результаты однодневной переписи г. Одессы 1 декабря 1892 г. – Одесса, 1894; Отчёт Одесского еврейского центрального комитета по оказанию помощи пострадавшим от погромов 1905 г. – Одесса, 1908; Память Одесской выставки 1884 г. – Одесса, 1884 та ін.
8. *Блау А.А.* Торгово-промышленная Россия. Справочная книга для купцов и фабрикантов. – СПб., 1899; *Гурко В.* Наше государственное и народное хозяйство. Доклад V съезду уполномоченных объединённых дворянских обществ. – СПб., 1909; *Могилевский Е. А.* К вопросу о перевозке Донецкого угля в Прибалтийский район. Доклад XXIX съезду горнопромышленников Юга России (24 ноября 1904 г.). – СПб., 1907; *Остапенко С.С.* Железнодорожные перевозки скота и продуктов животноводства. – Х., 1916; *Ханенко Б.И.* Доклад Сонету Киевского общества сельского хозяйства о переговорах с национальной ассоциацией по продаже русского хлеба Франции. – К., 1891 та ін.
9. Див. матеріали з'їздів: *Ланге П.В.* Экспорт русского сахара и Брюссельская Конвенция // Вестник сахарной промышленности. – 1912, 7 сент. – № 36. – С. 15–51; *Цехановский М.Ю.* Брюссельская международная сахарная конвенция. – СПб., 1914. – С. 32; Державний архів Чернігівської області. – Ф. 1688. – Оп. 1. – Спр. 19. Доклад члена правления Всероссийского общества сахарозаводчиков Г.Н. Логачёва Всероссийскому съезду сахарозаводчиков. – Арк. 4; Первый Всероссийский съезд мукомолов. – СПб., 1911 та ін.
10. Устав торговый (св. Зак. Т. XI), с позднейшими узаконениями по Продолжению 1906 г. и с объяснениями по разрешению Гражданских кассационных и судебных департаментов Правительствующего Сената по 1908 г. – Екатеринослав, 1910; Собрание ныне действующих торговых трактатов России с иностранными государствами. – СПб., 1877; Правительственные распоряжения. – СПб., 1896; Устав службы на судах добровольного флота. – СПб, 1898; Свод законов Российской империи. – СПб., 1893. – Т. 12. – Ч. II.; Свод законов Российской империи. – СПб., 1890. – Т. 14; Свод законов Российской империи. – СПб., 1892.

- Т. 16; *Блау А.А.* Указ. соч.; *Анисимов А.* Устав о пошлинах (Свод законов. Т. V., 1895 г. с разъяснениями Сената). – СПб., 1900.
11. Отчет Одесского комитета торговли и мануфактур. – 1890–1913 – Одесса, 1914; *Яксон Ю.Е.* Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе. – СПб., 1870; Смета доходов и расходов г. Одессы на 1900 год. – Одесса, 1901 та ін.
12. Херсону 200 лет, 1778–1978: сборник документов и материалов. – К., 1978. Мариуполь и весь его уезд. – Мариуполь, 1914 та ін.
13. *Шлепаков А.Н.* Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма. – М., 1966; Його ж Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – поч. XX ст.). – К., 1960; *Шлепаков А.М.* Українці в зарубіжному світі. – К., 1991; *Шлепаков А.Н., Смирнова Л.А.* США: «похищение умов» в прошлом и настоящем. – М., 1983; *Шлепаков А.Н.* Пути формирования и источники пополнения рабочего класса развитых капиталистических стран. – К., 1980; *Шлепаков А.Н.* Зарубежный опыт социально-экономической политики и проблемы внешнеэкономических связей: Сб. научн. трудов. – К., 1992.
14. *Троцкий В.П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне явище. – К., 1994; *Рашин А.Г.* Население России за 100 лет. – М., 1956; Історія української еміграції: матеріали до спеціального курсу // За заг. ред. Б.Д.Лановика. – К., 1992.
15. *Сергійчук В.І.* Етнічні межі і державний кордон України. – Тернопіль, 1996; *Сергійчук В.І.* Німці в Україні // Бібліотека українця – № 5. – К., 1994; *Сергійчук В.І.* Українці в імперії. – К., 1992; *Гольдштейн И.М.* Немецкое иго и освободительная война. Сборник статей по вопросам о войне и немецком засилье в русской торговле и промышленности. – М., 1915; Германская колонизация в России и её тайные задачи. – К. – б/г; Еврейское население Юга Украины: исследования, воспоминания, документы. – Запорожье, 1998; Німці в Україні: науково-додоміжний бібліографічний покажчик (1917–1941 рр.) // Укладачі Дехтярьова Н.А. та інші. – К., 1998. та ін.
16. *Яснопольский Л.Н.* Значение русско-германского торгового договора // Труды Юго-Западного отделения Российской экспортной палаты. – Т. IX; Записки по делу о заключении договора с Бельгийским акционерным обществом. – Одесса, 1908; Краткий очерк и перевод контрактов с добавочными постановлениями. – СПб., 1913; *Рохович Г.Я.* Русско-германские хлебные торговые сношения в 1911 г. – СПб., 1912; Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительства 1878–1917. – М., 1939; Торговые сношения России с Францией. – К., 1918;
17. *Рибас Александр* Старая Одесса: Исторические очерки, воспоминания. – Одесса, 1913; *Шмурло Е.* Голодный год 1898–1899. – М., 1900; История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях. Аннотированный указатель книг и публикаций в журналах в 3 т. – М., 1977 та ін.
18. *Попов О.* Загальний характер української зовнішньої торгівлі в передвоєнні часи // Україна. – 1926. – № 5; *Попов О.* Вивіз хліба з України у довоєнний період. – Х., 1927; *Попов О.* Зовнішня торгівля України в період імперіалізму. – Львів, 1958.
19. *Ардашев П.* Заявление профессоров П. Ардашева, П. Армашевского, Я.

Барзилевского и др. императорского университета Св. Владимира по поводу воззвания 65 немецких учёных // Киевлянин. – 1910. – № 29; Памятная книжка Киевского общества друзей мира и отчет о деятельности за 1910 г. – К., 1911; Памятная книжка Киевского общества друзей мира и отчет о деятельности за 1911 г. – К., 1912; *Багалей Д.И.* Экономическое положение русских университетов. – СПб., 1914; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии с введением и примечанием Н.И. Петрова. – Екатеринослав, 1904; Труды 12 археологического съезда 1902 г. – Х., 1912; *Багалей Д.* По поводу выборов на кафедру русской истории в Харьковском университете // Записки Императорского Харьковского университета за 1913 г.

20. *Коберський К.* Україна в світовому господарстві. – Прага, 1933; *Чеховський С.* Дещо про недавнє минуле економічного розвитку України. – К., 1995 та ін.

21. *Sonndorfer R.* Der internationale Eierhandel. – Wien, 1909; *Weidenfeld D.* Der Eierhandel. – Basel, 1913; *Zanga L.* Albanian foreign trade. – Radio free Europe, 1994; *Libbu I.* American-Russian economic relations 1700–1900-s. – NY., 1988; *Vickay I.* Pioneers for profit foreign entrepreneurship and russian industrialization, 1885–1913. – Chicago. – 1970; *Morgan H.* American's road to empire. – NY., 1965; Historical Statistic's of the United states: colonial times to 1957. – Washington, 1960; *Vikova u osidlovani Volynе.* Casopis slezskeho muzea, 1964. – № 8; Encyclopedie of American Fact's and Dates. – NY., 1963; *Furnas I.* The American's social history, 1787–1914. – NY., 1968; *Herlihy P.* Odessa. A history 1794–1914. – Cambridge, 1991; *Gersic G.* Carinski Savezi u teoriji i practici. Njihovo znacenje za trgovinsku politiku sadasnjosti. – Geca kon, 1914; *Grivcev V.* Yugoslav foreign exchange and foreign trade system. – The SFRY Assembly Secretariat of informaiton, 1978; *Polly A.* The balance of payments, exchange rates and economic policy. – KEPE, 1978; *Todorovic M.* Salonique et la question balkanile challamen, 1913; *Gavrilovic S.* Prilog istoriji trgovine i migracije Balkan-Podunavlje XVIII i XIX stoledja. – SANU, 1969; *Zlatarov I., Manalov I., Dimov Z.* Turcija, Garcija, Egipet. – Kalzcev, 1911; *Panlescu E.* Mestesug si negot la Romanii din sec XVII–XIX. – Academia RSR, 1970; *Berov L.* Protekcionizam I kokurencija na Balkanite prez XX vek. – BAN, 1987.

Olexander Pylypenko.

**SCIENTIFIC SOURCES ON THE HISTORY OF EXTERNAL
ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINE AS A MAMBER OF RUSSIAN
EMPIRE IN the XIX-th – the early XX-th c.**

The revie of details of the act s of the and apistolarium of international economic relationsheeps in Russian impire period XIX – in the beginning XX centuries.